

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΩΝ
RESEARCH INSTITUTE FOR TOURISM**

**ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ
Εξελίξεις, Προβλήματα, Ανάγκες και Πολιτική**

Λουκής Α. Αθανασίου

Μελέτες: 16

Αθήνα, 2004

Τυπώθηκε από τις ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΟΥΜΠΗΣ Α.Ε.

Νίσσιζα Καρελά, Κορωπί, Αττική

Τηλέφωνο: +30 210 6029974, Fax: +30 210 6646856

Διαδίκτυο: <http://www.toubis.gr>

Το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) ιδρύθηκε το 1996 με πρωτοβουλία των επιχειρηματικών φορέων, που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού, και με συμπαράσταση προσωπικότητας της οικονομικής ζωής και του πνευματικού κόσμου της χώρας.

Βασικός καταστατικός σκοπός του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων είναι η εκπόνηση επιστημονικώς θεμελιωμένων μελετών, αναφερομένων στα προβλήματα της τουριστικής οικονομίας και γενικότερα της ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται ουσιαστικώς για μελέτες εφαρμοσμένης έρευνας που έχουν επιδίωξη την διατύπωση προτάσεων, δυναμικώς χρησίμων, για την διαμόρφωση πολιτικών προαγωγικών του τουρισμού και της οικονομίας.

Η εξασφάλιση διατηρήσιμης μακροπρόθεσμης αναπτύξεως της τουριστικής βιομηχανίας, δηλ. υγιούς αναπτύξεως που τείνει να μεγιστοποιεί μακροπροθέσμως τις ωφέλειες για το κοινωνικό σύνολο, προϋποθέτει προγραμματισμένη δράση, συνειδητές επιδιώξεις από πλευράς πολιτείας και καθορισμό τουριστικών προτύπων υποταγμένων στις αναπτυξιακές επιλογές. Με την σειρά της η προγραμματισμένη δράση, η ένταξη με άλλα λόγια των κρατικών και ιδιωτικών πρωτοβουλιών σε συγκεκριμένο, συνειδητά επιλεγμένο πλαίσιο πολιτικής, σε συγκεκριμένη εικόνα μέλλοντος για την τουριστική βιομηχανία, απαιτεί όχι μόνο φαντασία και οραματισμό, αλλά και γνώση, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει συνεχή και σοβαρή μελέτη όλων των διαστάσεων του προβλήματος που συνοπτικώς ονομάζομε: τουριστική ανάπτυξη.

Ίσως να εμπεριέχει στοιχεία υπερβολής, αλλά εμπεριέχει και στοιχεία αληθείας, ο ισχυρισμός ότι η ήκιστα ικανοποιητική κατάσταση, που παρατηρείται στον κλάδο του τουρισμού, από όποια οπτική γωνία και αν τον θεωρήσομε, δεν είναι άσχετη με την απουσία επαρκών βασικών μελετών. Ο έγκαιρος εντοπισμός των προβλημάτων, η οριοθέτηση ενδεχομένων παθογενών καταστάσεων όχι μόνο θα είχε υποκινήσει το ενδιαφέρον της πολιτείας για την αντιμετώπισή τους, αλλά και την στάση και τις ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας θα είχε επηρεάσει θετικώς. Πιστεύομε, ότι τα συμπεράσματα από την μελέτη σοβαρών προβλημάτων, όπως είναι η απασχόληση του εργατικού δυναμικού, το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών, η μακροχρόνια βιωσιμότητα του κλάδου και η διατήρηση αφθόρου του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, μπορούν να παράσχουν επαρκώς ισχυρούς ερεθισμούς για έγκαιρη και ορθή ενεργοποίηση των φορέων ασκήσεως της οικονομικής πολιτικής.

Εν όψει των ανωτέρω και των καταστατικών προβλέψεων του ΙΤΕΠ, το πεδίο εντός του οποίου θα κινηθεί η ερευνητική προσπάθεια του Ινστιτούτου είναι αρκετά ευρύ. Προβλήματα, όπως η ανάδειξη του τουριστικού πλούτου της χώρας, η γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, η άμβλυνση της εποχικότητας, ο λειτουργικός προσδιορισμός των ορίων αρίστης σωρεύσεως τουριστικών δραστηριοτήτων στον χώρο κ.ο.κ., αλλά και η μελέτη προβλημάτων υποδομής, ανήκουν, εμπίπτουν στα ερευνητικά ενδιαφέροντα του Ινστιτούτου. Στο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος του Ινστιτούτου εμπίπτουν, επίσης, και προβλήματα που, ενώ φέρουν τον μανδύα του βραχυπροθέσμου, συνεπάγονται πολλάκις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις απροσδιορίστου μεγέθους.

Εκφράζεται η αισιόδοξη πρόβλεψη, ότι η ίδρυση και λειτουργία του Ινστιτούτου θα αποδειχθεί εξόχως δημιουργική πρωτοβουλία όχι μόνο ένεκα της συμβολής του στην κατανόηση των προβλημάτων του τουριστικού τομέα, αλλά και ένεκα της γενικότερης ερευνητικής εμπλοκής του στα καίρια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΙΤΕΠ.....	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	12
Εισαγωγή.....	13
Σύνοψη Συμπερασμάτων.....	17
Κεφάλαιο 1. Τουριστική Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Έννοιες, Γενική Επισκόπηση.....	37
1.1. Έννοιολογικές Διακρίσεις	39
1.2. Τουριστικές Σπουδές και Εκπαίδευση και Κατάρτιση σε Επαγγέλματα σχετικά με τον Τουρισμό	41
1.2.1. Η υπόσταση των τουριστικών σπουδών	41
1.2.2. Εξελίξεις στην τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση και χαρακτηριστικά της	43
1.2.3. Η ανάπτυξη των τουριστικών σπουδών και η στάση της εργοδοσίας.....	45
Κεφάλαιο 2. Τουριστική Εκπαίδευση και Κατάρτιση – Διεθνής Εμπειρία και Προβληματισμοί.....	47
2.1. Γενικά.....	49
2.2. Πολιτικές για την τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση.....	51
2.2.1. Η σημασία που αποδίδεται στις τουριστικές σπουδές	51
2.2.2. Άρθρωση και αλληλουχία των διαδοχικών βαθμίδων του συστήματος.....	52
2.2.3. Προσανατολισμός των τουριστικών σπουδών.....	54
2.2.4. Συστήματα Πιστοποίησης και Υιοθέτηση Κοινών Προτύπων ...	55
2.2.5. Η νομική ή συνδικαλιστική κατοχύρωση των τίτλων σπουδών.....	57
2.2.6. Ο ρόλος που αποδίδεται στην επανακατάρτιση και τη δια βίου κατάρτιση.....	58
2.2.7. Συνεργασία μεταξύ των φορέων του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και των επαγγελματικών οργανώσεων των εργοδοτών και των εργαζομένων στον τομέα...59	
2.2.8. Αξιολόγηση.....	60
2.2.9. Ποιότητα σπουδών	61
Κεφάλαιο 3. Χαρακτηριστικά της Τουριστικής Αγοράς Εργασίας.....	65
3.1. Γενικά.....	67
3.2. Υψηλά ποσοστά ανεidίκευτων και ημιειδικευμένων	67
3.3. Υψηλή συμμετοχή του εργατικού κόστους στο συνολικό κόστος.....	70

3.4.	Σχετικά χαμηλά επίπεδα αμοιβών για τους ανειδίκευτους και συνθήκες απασχόλησης που ευνοούν την συμπίεση του κόστους.....	70
3.5.	Σχετικά χαμηλή ελκυστικότητα των τουριστικών επαγγελμάτων.....	71
3.6.	Υψηλά ποσοστά εναλλαγής προσωπικού (labour turnover) ..	71
3.7.	Χαμηλά κίνητρα για πρόσληψη προσωπικού με τίτλους σπουδών και για την παροχή ευκαιριών κατάρτισης και επανακατάρτισης	73
3.8.	Συμπεράσματα	74
Κεφάλαιο 4. Το Σύστημα Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης στην Ελλάδα		75
4.1.	Γενικά.....	77
4.2.	Εποπτικές αρχές, οργάνωση και χαρακτηριστικά του συστήματος.....	79
4.2.1.	Γενικά.....	79
4.2.2.	Εποπτικές Αρχές του Συστήματος.....	80
4.2.3.	Οργάνωση και Χαρακτηριστικά του Συστήματος	82
4.3.	Εκπαιδευτικές Βαθμίδες, Προσφερόμενα Προγράμματα Σπουδών και Ειδικότητες.....	85
4.3.1.	Δευτεροβάθμια Τουριστική Εκπαίδευση και Κατάρτιση	85
4.3.2.	Μεταδευτεροβάθμια τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση	87
4.3.3.	Ανώτερη, Τριτοβάθμια και Μεταπτυχιακή Τουριστική Εκπαίδευση.....	91
4.4.	Αριθμός Σπουδαστών και Αποφοίτων τα τελευταία χρόνια ..	92
4.4.1.	Σπουδαστές δευτεροβάθμιας τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.....	92
4.4.2.	Απόφοιτοι δευτεροβάθμιας τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.....	96
4.4.3.	Σπουδαστές μεταδευτεροβάθμιας τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.....	97
4.4.4.	Απόφοιτοι μεταδευτεροβάθμιας τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.....	97
4.4.5.	Σπουδαστές και Απόφοιτοι Τριτοβάθμιας Τουριστικής Εκπαίδευσης.....	98
4.4.6.	Συνολική παραγωγή αποφοίτων.....	99
4.5.	Περιεχόμενο Προγραμμάτων Σπουδών	100
4.6.	Οικονομικοί όροι φοίτησης.....	102
4.7.	Συμπερασματικές Παρατηρήσεις.....	103
Κεφάλαιο 5. Απασχόληση σε Τουριστικά Επαγγέλματα		105
5.1.	Έννοιες.....	107

5.2.	Απασχόληση στα ξενοδοχεία	111
5.2.1.	Η συνολική απασχόληση στα ξενοδοχεία	111
5.2.2.	Η απασχόληση κατά επάγγελμα ή ειδικότητα στα ξενοδοχεία	115
5.3.	Η απασχόληση στην εστίαση που συνδέεται με τον τουρισμό	121
5.4.	Η Απασχόληση στα Τουριστικά Πρακτορεία.....	124
5.5.	Απασχόληση σε Καταστήματα Ενθυμίων	124
5.6.	Ταξιδιωτικοί συνοδοί, φροντιστές και ξεναγοί.....	124
5.7.	Αυτοαπασχολούμενοι σε ενοικιαζόμενα δωμάτια	124
5.8.	Συνολική απασχόληση στον τουρισμό.....	125
5.9.	Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	126
Κεφάλαιο 6. Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένο και Καταρτισμένο Εργατικό Δυναμικό για τον Τουριστικό Τομέα		127
6.1.	Γενικά	129
6.2.	Μέθοδος εκτίμησης	131
6.3.	Εναλλακτικές εκτιμήσεις για βασικές κατηγορίες απασχολούμενων στον τουριστικό τομέα.....	133
6.4.	Συμπερασματικές Παρατηρήσεις	145
Κεφάλαιο 7. Συμπεράσματα και Προτάσεις		147
7.1.	Γενικά	149
7.2.	Ποσοτική επάρκεια της προσφοράς εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα	150
7.3.	Η αντιστοίχιση της σύνθεσης της προσφοράς εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού με τη σύνθεση της ζήτησης	154
7.4.	Η διασπορά των ευκαιριών για τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση στο χώρο.....	156
7.5.	Η ενθάρρυνση της ενεργού ζήτησης.....	157
7.6.	Ενεργός ζήτηση εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού και κατοχύρωση επαγγελματικών δικαιωμάτων	159
7.7.	Η οργανωτική δομή του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης	159
7.8.	Άρθρωση και αλληλουχία των διαδοχικών βαθμίδων του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης	162
7.9.	Ο ρόλος της πρακτικής εξάσκησης.....	167
7.10.	Η βελτίωση της ποιότητας των σπουδών.....	169
7.11.	Η βελτίωση της ποιότητας των σπουδών.....	170
Βιβλιογραφία		175

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 3.1.	Σύνθεση των Απασχολουμένων στον Τουριστικό Τομέα κατά Βαθμό Εξειδίκευσης	69
Πίνακας 4.1.	Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και Κατάρτιση σε Τουριστικά Επαγγέλματα.....	86
Πίνακας 4.2.	Μεταδευτεροβάθμια Εκπαίδευση και Κατάρτιση σε Τουριστικά Επαγγέλματα.....	87
Πίνακας 4.3.	Μη Αναγνωρισμένη Μεταδευτεροβάθμια Εκπαίδευση σε Τουριστικά Επαγγέλματα.....	90
Πίνακας 4.4.	Ανώτερες Βαθμίδες Τουριστικής Εκπαίδευσης	91
Πίνακας 4.5.	Αριθμός Σπουδαστών Δευτεροβάθμιας Τουριστικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης 1994/95.....	94
Πίνακας 4.6.	Αριθμός Σπουδαστών Δευτεροβάθμιας Τουριστικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης 1997/98.....	95
Πίνακας 4.7.	Σπουδαστές ΣΤΕ Δευτεροβάθμιου Επιπέδου (ΤΕΕ πρώτου κύκλου) κατά Ειδικότητα, 2002-2003	96
Πίνακας 4.8.	Αριθμός Αποφοίτων Δευτεροβάθμιας Τουριστικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης 1997/98.....	96
Πίνακας 4.9.	Σπουδαστές και Απόφοιτοι ΙΕΚ σε Τουριστικά Επαγγέλματα, 2000, 2001	98
Πίνακας 4.10.	Αριθμός Σπουδαστών και Αποφοίτων ΤΕΙ Τουριστικών Σπουδών 1994/95, 1997/98.....	99
Πίνακας 4.11.	Εκροή Αποφοίτων Σπουδών σε Τουριστικά Επαγγέλματα στις Διάφορες βαθμίδες	99
Πίνακας 5.1.	Η Εποχική Κύμανση της Απασχόλησης στα Ξενοδοχεία	112
Πίνακας 5.2.	Απασχόληση κατά Κατηγορία Ξενοδοχείου 2000-2002 ..	114
Πίνακας 5.3.	Σύνθεση Απασχολουμένων στα Ξενοδοχεία στις Ευρύτερες Περιοχές της Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης, κατά επάγγελμα ή ειδικότητα 1998	115
Πίνακας 5.4.	Σύνθεση Απασχολουμένων σε Ξενοδοχεία ΑΑ και Α Κατηγορίας, 2002-2003	116
Πίνακας 5.5.	Σύνθεση Απασχολουμένων κατά Τμήμα ή Ειδικότητα, Έρευνα ΓΤΕΠ.....	117
Πίνακας 5.6.	Σύνθεση Απασχόλησης κατά Επάγγελμα ή Ειδικότητα και Κατηγορία Ξενοδοχείου	119
Πίνακας 5.7.	Απασχολούμενοι κατά Ειδικότητα ή Επάγγελμα και Κατηγορία Ξενοδοχείου.....	120
Πίνακας 5.8.	Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός στα Εστιατόρια κλπ., Απογραφή Καταστημάτων 1988	122
Πίνακας 5.9.	Σύνθεση της Απασχόλησης στα Εστιατόρια κλπ. και	

	Μερίδιο της που Αφορά τον Τουρισμό.....	122
Πίνακας 5.10	Συνολική Απασχόληση κατά Ειδικότητα ή Επάγγελμα στον Τουρισμό 2002	125
Πίνακας 6.1.	Εναλλακτικές Υποθέσεις για τις Παραμέτρους των Εξισώσεων	134
Πίνακας 6.2.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένο Προσωπικό: Υπόθεση Α	138
Πίνακας 6.3.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένο Προσωπικό: Υπόθεση Β.....	139
Πίνακας 6.4.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Θέσεις Εισαγομένων σε Προγράμματα Τουριστικής Εκπαίδευσης και Αρχικής Κατάρτισης: Υπόθεση Α	139
Πίνακας 6.5.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Θέσεις Εισαγομένων σε Προγράμματα Τουριστικής Εκπαίδευσης και Αρχικής Κατάρτισης: Υπόθεση Β.....	140
Πίνακας 6.6.	Αναγκαίες Θέσεις σε Προγράμματα Κατάρτισης ή Επανακατάρτισης κατ'Έτος για τους Απασχολούμενους στον Τουριστικό Τομέα το 2002	141
Πίνακας 6.7.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένα Στελέχη Διοίκησης Ξενοδοχείων και Επιχειρήσεων Τουριστικής Εστίασης.....	142
Πίνακας 6.8.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένους Μαγείρους-Ζαχαροπλάστες	143
Πίνακας 6.9.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένους Σερβιτόρους	143
Πίνακας 6.10.	Μελλοντικές Ανάγκες σε Εκπαιδευμένα Στελέχη Ταξιδιωτικών Πρακτορείων	144

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Διάγραμμα 4.1	Φορείς Εποπτείας Τουριστικής Εκπαίδευσης	81
Διάγραμμα 4.2	Βαθμίδες και Μορφές Τουριστικής Εκπαίδευσης	93

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΙΤΕΠ

Η σημειωθείσα υποχώρηση του αλλοδαπού τουρισμού στην χώρα κατά τα τελευταία έτη έφερε στην επιφάνεια το επί μακρόν χρόνον έρπον πρόβλημα της ολικής ποιότητας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Η προϊούσα ανάδειξη νέων προορισμών, άμεσα ανταγωνιστικών της Ελλάδος, με την συνεργασία και άλλων παραγόντων, έχει μειώσει σε σημαντικό βαθμό την ελκυστικότητα του τουριστικού μας προϊόντος, έχει στρέψει τουριστικά ρεύματα παραδοσιακώς φιλικά προς την χώρα μας σε άλλους προορισμούς, καθ' ον χρόνο η παροιμιώδης αδράνεια μας αφήνει αναξιοποίητες τις νέες πηγές προελεύσεως.

Το φυσικό και πολιτισμικό συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας μας θέτει πράγματι αυτήν σε “πλεονεκτική” θέση έναντι δυνητικών ανταγωνιστών και τοιουτοτρόπως, εξασφαλίζει ένα από τους πυλώνες τουριστικής αναπτύξεως. Η ικανοποίηση της αναγκαίας αυτής συνθήκης για την ανάπτυξη παραθεριστικού τουρισμού δεν είναι και επαρκής. Προς τούτο απαιτείται όπως και το ανθρωπογενές τμήμα του τουριστικού προϊόντος προσφέρεται σε εφάμιλλη ποιότητα και τιμή που εκφράζει δίκαια την ολική ποιότητα του προϊόντος. Το ανθρωπογενές τμήμα δεν αφορά, βεβαίως, μόνον στις προσωπικές υπηρεσίες. Αφορά και στο ίδιο το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον όπως αυτό διαμορφώνεται με την ανθρώπινη επέμβαση.

Τα ανωτέρω καθιστούν προφανές ότι η ποιότητα του ανθρωπίνου στοιχείου είναι θεμελιακής σημασίας όχι μόνον για την ποιότητα των προσωπικών υπηρεσιών αλλά και την ποιότητα του συνόλου τουριστικού περιβάλλοντος. Εδώ ακριβώς εισέρχεται ο κρίσιμος ρόλος της τουριστικής εκπαίδευσως και της τουριστικής παιδείας γενικότερα. Επιχειρούντες και λοιποί εργαζόμενοι στον τουριστικό τομέα, πέραν των τεχνικών δεξιοτήτων τις οποίες πρέπει να διαθέτουν για την άρτια εκτέλεση του λειτουργήματος που επιλέγουν, είναι απαραίτητο να έχουν πλήρη συνείδηση της σπουδαιότητας του τουριστικού τομέα όχι μόνον για την οικονομική πρόοδο της χώρας αλλά και για την πραγματοποίηση των ίδιων αυτών επιδιώξεων προσδοκιών.

Εκφράζεται η ελπίδα ότι οι διαπιστώσεις, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις της παρούσας μελέτης θα αποτελέσουν χρήσιμο βοήθημα για τους αρμοδίους φορείς που σχεδιάζουν και εφαρμόζουν την τουριστική εκπαιδευτική πολιτική. Η εμπειρία του συγγραφέα, αλλά και η διεισδυτικότητα με την οποία ερευνά τα ζητήματα, είναι βέβαιο ότι καθιστούν την μελέτη ρεαλιστική αλλά και πηγή χρήσιμων πληροφοριών και γνώσεως αναφορικώς προς το ερευνώμενο αντικείμενο.

*Παναγιώτης Γ. Παυλόπουλος
Αθήναι, 28 Ιανουαρίου 2004*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια για συστηματική εξέταση του ρόλου, της σημασίας και των προοπτικών της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στη χώρα μας και ως πολιτικής που πρέπει να ακολουθηθεί για την προώθηση της ανάπτυξης τους κάτω από το φως των διεθνών εξελίξεων και δεδομένων σχετικά με τον σχηματισμό ανθρώπινου κεφαλαίου στον τουριστικό τομέα.

Η προσπάθεια στηρίχτηκε στα διαθέσιμα δεδομένα διατίθεται, σε μελέτες ή δειγματοληπτικές έρευνες που άπτονται της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης σε άλλες χώρες, σε στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, σε στοιχεία και πληροφορίες που είχαν την ευγενή καλοσύνη να παράσχουν ορισμένες ελληνικές, μεγάλου κυρίως μεγέθους, ξενοδοχειακές μονάδες με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων, καθώς και εκπαιδευτικά ιδρύματα που προσφέρουν προγράμματα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στη χώρα μας, σε στοιχεία και πληροφορίες για την τουριστική απασχόληση και δεδομένα από δειγματοληπτικές έρευνες που διεξήχθησαν πρόσφατα από το ΙΤΕΠ ή άλλους φορείς, σε εκτιμήσεις και γνώμες που εκφράστηκαν σχετικά σε συναντήσεις με εκπροσώπους του κλάδου, καθώς και σε δημοσίευτη εργασία του κ. Μ. Λογοθέτη σχετικά με το θέμα.

Η διαθέσιμη πληροφόρηση παρουσιάζει πολλά κενά και αδυναμίες τόσο διεθνώς όσο και, ακόμη περισσότερο, στη χώρα μας. Παρόλα αυτά τα στοιχεία που υπήρχαν, μαζί με εκείνα που συνελέγησαν, επιτρέπουν να σχηματιστεί μια αδρή μεν αλλά, σε πρώτη προσέγγιση, αρκετά αξιόπιστη εικόνα. Είναι, όμως, βέβαιο ότι για την πληρέστερη ενημέρωση των ενδιαφερομένων και την περαιτέρω μελέτη του θέματος μια συστηματικότερη προσέγγιση στη συλλογή στοιχείων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Πρόεδρο του ΙΤΕΠ κ. Μάρη Δασκαλαντωνάκη, που κάλυψε με το κύρος της την προσπάθεια συλλογής στατιστικών στοιχείων από μονάδες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της τουριστικής εκπαίδευσης. Θερμές ευχαριστίες, επίσης, οφείλω στον Γεν. Διευθυντή του ΙΤΕΠ, καθηγητή κ. Παναγιώτη Παυλόπουλο, για την πολλαπλή συμπαράστασή του στη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης, καθώς και για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις του στο πρώτο σχέδιο του κειμένου.

Για το υψηλό αίσθημα ευθύνης τους θέλω, τέλος, να ευχαριστήσω τις επιχειρήσεις και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που ανταποκρίθηκαν και έκαναν τον κόπο να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια, καθώς και για το λοιπό πληροφοριακό υλικό που είχαν την καλοσύνη να θέσουν στη διάθεσή μου. Για λόγους στατιστικής δεοντολογίας αποφεύγω εδώ να τις αναφέρω ονομαστικά.

*Λουκής Α. Αθανασίου
Αθήνα, Ιανουάριος 2004*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αυξανόμενη σημασία της τουριστικής εκπαίδευσης

Στις σύγχρονες κοινωνίες, υπάρχουν επαγγέλματα, εργασίες ή καθήκοντα, που δεν επιτρέπεται να ασκούνται παρά μόνο από άτομα που έχουν τα αναγκαία τυπικά εκπαιδευτικά προσόντα (π.χ. δάσκαλος, γιατρός, δικηγόρος, ηλεκτρολόγος, κλπ.). Τα προσόντα αυτά και οι συναφείς απαιτήσεις, ως προϋπόθεση για την άσκηση του αντίστοιχου επαγγέλματος, ποικίλλουν σε κάποιο βαθμό από χώρα σε χώρα, το φαινόμενο όμως είναι γενικό. Εκτός από τα νομικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα - το φάσμα των οποίων ποικίλλει από χώρα σε χώρα - σε άλλες περιπτώσεις το τυπικό προσόν μπορεί μεν να μην είναι νομοθετημένη προϋπόθεση για την άσκηση του επαγγέλματος αλλά στην πράξη, κατά κανόνα, το προσόν αυτό έχει επιβληθεί ως αναγκαίο (π.χ. λογιστής). Υπάρχουν όμως και πολλά επαγγέλματα ή εργασίες, που θεωρούνται λιγότερο απαιτητικές σε ειδικές γνώσεις, και δεν άπτονται θεμάτων δημόσιας υγείας ή ασφαλείας, για τις οποίες όχι μόνο δεν προ-απαιτούνται τυπικά προσόντα αλλά ούτε και παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην πράξη (π.χ. κηπουρός, κτίστης, γκαρσόνι). Με την πάροδο όμως του χρόνου η σημασία που αποδίδεται στην εκπαίδευση και την κατάρτιση τείνει να αυξηθεί ακόμη και για την τρίτη αυτή κατηγορία επαγγελματιών ή εργασιών.

Αυτό, πρώτα, διότι και για την κατηγορία αυτή των λιγότερο απαιτητικών σε γνώσεις επαγγελματιών ή εργασιών τείνει να αυξάνεται συνεχώς ή να μεταβάλλεται και να εξελίσσεται το απόθεμα των γνώσεων και των δεξιοτεχνιών που απαιτούνται για την άσκηση τους. Έτσι, το να επαφίεται κανείς στην απόκτηση των γνώσεων αυτών με άτυπους τρόπους, κατά την εργασία, και χωρίς συστηματική διδασκαλία, οδηγεί σε όλο και λιγότερο ικανοποιητικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για άτομα χωρίς υψηλή στάθμη φυσικής ευφυΐας. Για την άσκηση, π.χ., του επαγγέλματος του σερβιτόρου, πριν την ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού, δεν χρειαζόταν η γνώση ξένων γλωσσών, η οποία τώρα πλέον, τουλάχιστον στις τουριστικές περιοχές, τείνει να γίνει απαραίτητη. Με τον ίδιο τρόπο, ενώ παλαιότερα για την εξυπηρέτηση του πελάτη σ' ένα ταξιδιωτικό πρακτορείο αρκούσε η χρήση του τηλεφώνου, τώρα χρειάζονται γνώσεις ηλεκτρονικών υπολογιστών και των ειδικών προγραμμάτων που υπάρχουν για το σκοπό αυτό, τα οποία μάλιστα εξελίσσονται, έτσι ώστε αρκετές φορές, εκτός από την αρχική εκμάθησή τους, να απαιτείται κατά διαστήματα επανακατάρτιση.

Δεύτερο, διότι συνιστά δίδαγμα της πείρας και αναγνωρίζεται σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, ότι τα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης - ως συστηματικά οργανωμένες δραστηριότητες και πέρα από την όποια ad hoc μάθηση ή και παράλληλα με αυτήν - τείνουν να αυξάνουν την παραγωγικότητα των εργαζομένων όχι μόνο με την καλλίτερη εκμάθηση

των συγκεκριμένων τεχνικών γνώσεων που απαιτούνται για την άσκηση δεδομένου επαγγέλματος ή εργασίας αλλά και με άλλους τρόπους. Τα προγράμματα αυτά, ιδιαίτερα όταν είναι καλά σχεδιασμένα, έχουν ως αποτέλεσμα και τη γενικότερη εξύψωση της στάθμης του ατόμου ως ανθρώπινου κεφαλαίου, με την τόνωση των ικανοτήτων του να σκέπτεται και να επιλύει προβλήματα, να επικοινωνεί, να εντάσσεται ομαλά σε σύγχρονα σχήματα οργάνωσης της παραγωγής και να μαθαίνει. Έτσι το άτομο γίνεται παραγωγικότερο όχι μόνο άμεσα και σε μια συγκεκριμένη εργασία αλλά και για ολόκληρη τη σταδιοδρομία του και ο γενικότερος αυτός συσχετισμός μεταξύ εκπαίδευσης και παραγωγικότητας του ατόμου, προκύπτει, όπως ήδη αναφέρθηκε, και από τα εμπειρικά δεδομένα. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τον τουριστικό τομέα, στον οποίον είναι επιθυμητή η ικανότητα του ατόμου να μπορεί να αποκτήσει περισσότερες από μια ειδικότητες (multiskilling).

Είναι αλήθεια ότι, ακόμη και στις αναπτυγμένες χώρες, σημαντικό μέρος του εν ενεργεία εργατικού δυναμικού, πέρα από τη γενική του παιδεία, δεν έχει λάβει ειδική εκπαίδευση ή κατάρτιση για το επάγγελμα, την εργασία ή τα καθήκοντα που ασκεί. Είναι όμως εξίσου αλήθεια ότι, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, όλο και λιγοστεύουν τα είδη απασχόλησης για τα οποία να μην υπάρχουν ή να μην προσφέρονται ευκαιρίες ή δυνατότητες κάποιας μορφής ειδικής εκπαίδευσης ή κατάρτισης, πέρα από τα όσα μπορεί κανείς να μάθει πάνω στη δουλειά.

Έως και σχετικά πρόσφατα, η μερίδα εκείνη των απασχολούμενων στον τουριστικό τομέα, που εκτελούν καθήκοντα συναφή με τον κλάδο (π.χ. γκαρσόνι, καμαριέρα) – σε αντιδιαστολή με άλλα καθήκοντα που απαντώνται και σε άλλους κλάδους και δεν παρουσιάζουν ειδική συνάφεια με τον τουρισμό (π.χ. λογιστής, υδραυλικός, ηλεκτρολόγος) - στην πολύ μεγάλη πλειονότητα τους, αποκτούσαν τις ειδικές γνώσεις ή δεξιότητες που χρειαζόντουσαν, κατά τη εργασία (on the job training). Αυτό ήταν αποτέλεσμα δυο κυρίως παραγόντων. Πρώτα του γεγονότος ότι η προσφορά τουριστικών υπηρεσιών δεν απαιτεί ή τουλάχιστον δεν απαιτούσε, εκτεταμένες, εξειδικευμένες γνώσεις και δεξιότητες του είδους που είναι δύσκολο ή και αδύνατο να αποκτηθούν με την πρακτική εξάσκηση κατά την εργασία. Και δεύτερο, του περιορισμένου μεγέθους και της περιορισμένης σημασίας του τομέα σε σύγκριση με τα οικονομικά σύνολα και την οικονομική ανάπτυξη.

Εκτός από τη γενικότερη τάση επέκτασης της συστηματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για όλο και περισσότερα επαγγέλματα ή εργασίες για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, στη δημιουργία και τη γρήγορη επέκταση συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών του τουριστικού τομέα σε εργατικό δυναμικό στα πρόσφατα χρόνια, συνετέλεσε και η γρήγορη επέκταση του τουριστικού τομέα και η κατακόρυφη αύξηση της σημασίας του ως κλάδου οικονομικής βάσης για πολλές χώρες ή περιοχές. Ο τουρισμός δεν αποτελεί πλέον κλάδο παροχής

εγχώριων και μη διεθνώς εμπορεύσιμων υπηρεσιών, μικρής γενικά σημασίας για την οικονομική υγεία και τον δυναμισμό των οικονομιών αλλά έντονα ανταγωνιστικό κλάδο διεθνώς εμπορεύσιμων υπηρεσιών, ζωτικής σημασίας για πολλές οικονομίες, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής. Για τη διατήρηση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού κλάδου, ιδιαίτερα για οικονομίες όπως η ελληνική, εύλογα εκτιμάται ότι η συμβολή της καλλίτερης τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης μπορεί να είναι ιδιαίτερα σημαντική.

Σκοποί και οργάνωση της παρούσας εργασίας

Βασικοί σκοποί της παρούσας εργασίας - η οποία είναι η πρώτη στο είδος της που δημοσιεύεται για τα ελληνικά δεδομένα - είναι η παρουσίαση και η ανάλυση των πρόσφατων εξελίξεων στην προσφορά και τη ζήτηση εκπαιδευμένου και καταρτισμένου εργατικού δυναμικού για τον τουριστικό τομέα στην Ελλάδα, η εκτίμηση των πιθανών μελλοντικών αναγκών από την άποψη αυτή και η διατύπωση προτάσεων πολιτικής με στόχο τον πληρέστερο εφοδιασμό του τουριστικού τομέα με αποδοτικότερο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Για την ενημέρωση του αναγνώστη και τη διευκόλυνση της κατανόησης όσων ακολουθούν στο Κεφ. 1 γίνεται μια συνοπτική αναφορά στις βασικές έννοιες που συνδέονται με το θέμα έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί τις δυο τελευταίες δεκαετίες καθώς και στις βασικές διεθνείς εξελίξεις σχετικά με την τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση.

Στο Κεφ. 2 γίνεται ειδικότερη αναφορά στη διεθνή εμπειρία σε ότι αφορά την τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση, με έμφαση στις κυριότερες πρακτικές που ακολουθούνται και στον προβληματισμό που έχει αναπτυχθεί σχετικά. Σκοπός είναι η συμβολή στη διάγνωση και την αξιολόγηση των προβλημάτων που παρουσιάζονται στο ελληνικό σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και στη διαμόρφωση πολιτικής.

Στο Κεφ. 3 γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά και τις ιδιομορφίες της αγοράς εργασίας στον τουριστικό τομέα. Τα χαρακτηριστικά αυτά σε ένα βαθμό ερμηνεύουν και τις εξελίξεις στην ενεργό ζήτηση και την προσφορά εκπαιδευμένου ή καταρτισμένου εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την διαμόρφωση πολιτικής.

Στο Κεφ. 4 παρουσιάζεται συνοπτικά το ελληνικό σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και επανακατάρτισης με έμφαση στην οργάνωση του και τις πρόσφατες εξελίξεις σ' αυτήν, στα προγράμματα που προσφέρει, τις θέσεις σπουδών που διαθέτει και τους αποφοίτους που παράγει. Η εικόνα που προκύπτει δεν είναι όσο πλήρης θα το επιθυμούσε κανείς, διότι η σχετική πληροφόρηση είναι ελλιπής και αποσπασματική. Επιτυγχάνεται όμως μια αρκετά ικανοποιητική προσέγγιση για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης.

Στο Κεφ. 5 παρουσιάζονται εκτιμήσεις για τον αριθμό των απασχολούμενων στον τουριστικό τομέα κατά ειδικότητα ή επάγγελμα για το 2002. Πρόκειται για εκτιμήσεις που στηρίζονται στην επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων και για τις οποίες τα φάσμα των επαγγελματιών και ειδικοτήτων έχει προσδιοριστεί με γνώμονα την εξυπηρέτηση των αναγκών της παρούσας μελέτης. Οι εκτιμήσεις αυτές είναι απαραίτητες τόσο για τη σύγκριση με την προσφορά εργατικού δυναμικού, όπως αυτή προκύπτει από το σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης όσο και για την πρόβλεψη των πιθανών μελλοντικών αναγκών.

Στο Κεφ. 6 παρουσιάζεται ένα υπόδειγμα υπολογισμού των πιθανών μελλοντικών αναγκών του τουριστικού τομέα στη χώρα μας σε καταρτισμένο εργατικό δυναμικό με βάση τις τιμές αφετηρίας για το 2002, όπως προκύπτουν από το προηγούμενο κεφάλαιο και μια σειρά εύλογων υποθέσεων για τις τιμές των σχετικών παραμέτρων. Εκτός από τις δυο εναλλακτικές σειρές υπολογισμών, που παρουσιάζονται κατ' εφαρμογήν του υποδείγματος, ο αναγνώστης μπορεί σχετικά εύκολα να κάνει τους δικούς του υπολογισμούς με βάση εναλλακτικές υποθέσεις για τις τιμές των παραμέτρων.

Τέλος στο Κεφ. 7 παρουσιάζονται συνοπτικά τα κυριότερα συμπεράσματα της μελέτης και σε συνάφεια με αυτά διατυπώνονται σκέψεις και προτάσεις που αποσκοπούν σε ένα περισσότερο ικανοποιητικό εφοδιασμό του τουριστικού τομέα με αποδοτικότερο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Το κείμενο συνοδεύεται από μια περίληψη με έμφαση στα κυριότερα συμπεράσματα και τις προτάσεις.

ΣΥΝΟΨΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Χαρακτηριστικά της Τουριστικής Εκπαίδευσης και Διεθνούς Εμπειρία

- 1) Έως και σχετικά πρόσφατα, η μερίδα εκείνη των απασχολουμένων στον τουριστικό τομέα, που εκτελούν καθήκοντα συναφή με τον κλάδο (π.χ. γκαρσόνι, καμαριέρα) στην πολύ μεγάλη πλειονότητα τους, αποκτούσαν τις ειδικές γνώσεις ή δεξιότητες που χρειαζόντουσαν, κατά τη εργασία (on the job training).
- 2) Στη δημιουργία και την πολύ γρήγορη επέκταση συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών του τουριστικού τομέα σε ειδικευμένο εργατικό δυναμικό στα πρόσφατα χρόνια, συνετέλεσαν:
 - η γρήγορη επέκταση του τουριστικού τομέα καθώς και η κατακόρυφη αύξηση της σημασίας του ως κλάδου οικονομικής βάσης για πολλές χώρες ή περιοχές και
 - η επικράτηση της άποψης ότι στην άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας και στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο με την εκπαίδευση και την κατάρτιση.
- 3) Η ταχύτατη εξάπλωση της τουριστικής εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης και κατάρτισης σε τουριστικά επαγγέλματα στα πρόσφατα χρόνια τείνει να οδηγήσει σε υπερπροσφορά αποφοίτων σε αρκετές χώρες. Αυτό είναι εν μέρει αποτέλεσμα και της διστακτικότητας της εργοδοσίας να προσλάβει άτομα με τουριστικές σπουδές και της αρκετά έντονης ακόμη προτίμησης προς τους εμπειροτέχνες.
- 4) Αποτέλεσμα της ταχύτατης εξάπλωσης της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης σε συνδυασμό και με το γεγονός ότι η ανάπτυξη του κλάδου είναι πρόσφατο φαινόμενο, που ακόμη δεν έχει ωριμάσει, είναι η πολύ μεγάλη ποικιλία και ανομοιογένεια προγραμμάτων σπουδών και το συγκριτικά χαμηλό επίπεδο σπουδών που επιτυγχάνεται σε πολλές περιπτώσεις. Αυτό ως ένα βαθμό ερμηνεύει και τη χλιαρή ακόμη στάση της εργοδοσίας απέναντι στους διπλωματούχους.
- 5) Τα κυριότερα θέματα που απασχολούν τους ειδικούς και τις αρχές σε ότι αφορά την τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση και σε σχέση με τα οποία διεξάγεται διάλογος ή εκφράζονται διαφορετικές γνώμες ή υιοθετούνται διαφορετικές πολιτικές είναι κυρίως τα εξής:
 - Η έκταση της ανάγκης για τουριστικές σπουδές πέρα από την επαγγελματική κατάρτιση για τουριστικά επαγγέλματα.
 - Η ποιότητα των σπουδών με στόχο την κάλυψη των αναγκών του

τουριστικού τομέα σε εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του

- ❑ Ο προσανατολισμός της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και ο ρόλος της πρακτικής εξάσκησης στα προγράμματα σπουδών
 - ❑ Η συνεργασία μεταξύ των φορέων του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και των επαγγελματικών οργανώσεων των εργοδοτών και των εργαζομένων στον τομέα
 - ❑ Τα συστήματα πιστοποίησης τίτλων σπουδών σε συνδυασμό και με την ανάγκη καθιέρωσης προτύπων σχετικά με το περιεχόμενο και την αξιοπιστία των σπουδών
 - ❑ Η αξιολόγηση σπουδαστών και σπουδών
 - ❑ Η νομική ή συνδικαλιστική κατοχύρωση των τίτλων σπουδών
 - ❑ Ο ρόλος που αποδίδεται στην επανακατάρτιση και τη δια βίου κατάρτιση για τους εργαζόμενους
 - ❑ Η άρθρωση και αλληλουχία των διαδοχικών βαθμίδων του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης
- 6) Ο προβληματισμός που βρίσκεται σε εξέλιξη και οι επιλογές που γίνονται σε σχέση με όλα αυτά τα θέματα έχει τελικό στόχο τη βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Ναι μεν υπάρχουν παραδείγματα προγραμμάτων σπουδών σε τουριστικά θέματα ή ιδρύματα τουριστικών σπουδών, τα οποία έχουν αποκτήσει πολύ καλή φήμη και θεωρούνται περιωπής αλλά αυτά σίγουρα δεν αποτελούν τον κανόνα.
- 7) Κύρια πηγή πρωτοβουλιών για την εξύψωση της στάθμης της τουριστικής εκπαίδευσης στο πρώιμο στάδιο που αυτή διανύει είναι τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, και περισσότερο εκείνα του δημόσιου τομέα.
- 8) Η απόκτηση των αναγκαίων προσόντων **δηλ. των βασικών γνώσεων που απαιτούνται**, όπως η ικανότητα σαφούς διατύπωσης (communication skills), οι γνώσεις σε θέματα νομοθεσίας, διοικητικών διαδικασιών, διοίκησης επιχειρήσεων, marketing, κλπ., **των τεχνικών γνώσεων** όπως οι ξένες γλώσσες και ο χειρισμός ηλ. υπολογιστών και **των ιδιοτήτων συμπεριφοράς** όπως λ.χ. η ευγενική και φιλική συμπεριφορά, η ικανότητα χειρισμού αντιπαραθέσεων, η ευελιξία, το πνεύμα ομαδικής εργασίας, η ικανότητα ανάπτυξης πρωτοβουλιών, κλπ. θεωρείται ότι στις περισσότερες περιπτώσεις επιτυγχάνεται καλλίτερα **μέσω ενός συνδυασμού σχολικής εκπαίδευσης και πρακτικής εξάσκησης**.
- 9) Η συμβολή του σχολείου κρίνεται γενικά περιορισμένη σε θέματα της τρίτης από τις κατηγορίες προσόντων που μόλις αναφέρθηκαν ενώ είναι

πολύ σημαντική από την άποψη των ξένων γλωσσών, της ικανότητας διατύπωσης και της γνώσης των διοικητικών διαδικασιών. Η πρακτική εξάσκηση θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλει σε πολύ σημαντικό βαθμό ως προς όλα τα προσόντα, με εξαίρεση τις ξένες γλώσσες, την ικανότητα διατύπωσης και τη γνώση ηλ. υπολογιστών.

- 10) Στη χώρα μας γενικά υστερούμε σε θέματα πρακτικής εξάσκησης.
- 11) Για τη δημιουργική προσαρμογή των προγραμμάτων σπουδών στις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας, η ανταλλαγή απόψεων και η συνεργασία μεταξύ των σχεδιαστών των προγραμμάτων και εκείνων που τα χρησιμοποιούν είτε ως εκπαιδευόμενοι είτε ως εργοδότες είναι απαραίτητη προϋπόθεση. Η δημιουργία κλίματος συνεργασίας είναι επίσης απαραίτητη για την ικανοποιητική ένταξη της πρακτικής εξάσκησης στα συστήματα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, η οποία αποτελεί προϋπόθεση ποιότητας.
- 12) Στη χώρα μας, σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι αυτό συμβαίνει σε άλλες χώρες, η συνεργασία αυτή είναι ακόμη περιστασιακή και βρίσκεται σε νηπιακό στάδιο.
- 13) Διεθνείς οργανισμοί που ασχολούνται με τον τουρισμό ή την επαγγελματική κατάρτιση αλλά και εθνικοί οργανισμοί έχουν καταβάλει μεγάλες προσπάθειες για τη δημιουργία μηχανισμών πιστοποίησης, με στόχο την προσφορά στην αγορά ατόμων με σπουδές εγνωσμένου επιπέδου, που πληρούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις κατάρτισης και ποιότητας, για την εξυπηρέτηση του τουριστικού τομέα με το κατάλληλο εργατικό δυναμικό, και την διευκόλυνση της αμοιβαίας αναγνώρισης τίτλων. Τα αποτελέσματα όμως των προσπαθειών είναι ακόμη πενιχρά.
- 14) Κάτω από την πίεση της ΕΕ έχει συντελεστεί αξιολογή πρόοδος στη δημιουργία μηχανισμών πιστοποίησης στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια.
- 15) Σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό εξαπλώνεται η πρακτική της αξιολόγησης της ποιότητας των σπουδών που παρέχονται τόσο με την στενά εκπαιδευτική έννοια όσο και με την έννοια της ικανοποίησης των αναγκών της οικονομίας σε εκπαιδευμένο και καταρτισμένο εργατικό δυναμικό. Δεν θεωρείται πλέον αρκετό να αφήνει κανείς το θέμα στην κρίση των εκπαιδευτικών.
- 16) Υποστηρίζεται από πολλούς ειδικούς ότι η φάση της ταχείας ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού δίνει σιγά σιγά τη θέση της σε εντονότερη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος και νέες και συνεχώς εξελισσόμενες απαιτήσεις από την πλευρά των τουριστών. Έτσι μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα στη διάρκεια της σταδιοδρομίας του θα χρειάζεται επανακατάρτιση, προκειμένου να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να συμμετέχει επιτυχώς στην

παραγωγή νέων ή διαφορετικών προϊόντων.

- 17) Στη χώρα μας το σύστημα συνεχιζόμενης, όπως λέγεται, κατάρτισης ή επανακατάρτισης είναι κατά βάση πρόσφατο δημιούργημα, που στηρίζεται στη συγχρηματοδότηση από πόρους του Κοινωνικού Ταμείου της ΕΕ. Εκτιμήσεις για την αποτελεσματικότητα αυτού του συστήματος είναι δύσκολο να γίνουν ακριβώς διότι οι μηχανισμοί αξιολόγησης είτε δεν υπάρχουν, είτε δεν είναι ακόμη αποτελεσματικοί. Οι ενδείξεις όμως δεν είναι ενθαρρυντικές.
- 18) Ρυθμίσεις, έτσι ώστε ο δρόμος να είναι ανοικτός για τον κάθε ενδιαφερόμενο να προχωρήσει στην αμέσως ανώτερη βαθμίδα σπουδών από αυτήν που έχει αποφοιτήσει έχουν μεγάλη σημασία για την ελκυστικότητα των σπουδών γενικά.
- 19) Στη χώρα μας η μετάβαση από βαθμίδα σε βαθμίδα παρουσιάζει σοβαρά κενά, ιδίως σε ότι αφορά την είσοδο στην τριτοβάθμια και στη συνέχεια στη μεταπτυχιακή. Το ανοικτό πανεπιστήμιο αποτελεί ένα πρώτο μικρό άνοιγμα. Η σημασία του όμως είναι ακόμη πολύ μικρή, οι δυνατότητες του περιορισμένες και το κοινωνικό γόητρο του σχετικού τίτλου ακόμη εν πολλοίς αδιευκρίνιστο.

Χαρακτηριστικά της τουριστικής αγοράς εργασίας

- 20) Οι εγγενείς δυσκολίες να επιτευχθεί ταχέως υψηλή ποιότητα στην τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση, η οποία αποτελεί νέο κλάδο, επιτείνονται και από ορισμένα δυσμενή χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας στον κλάδο.
- 21) Σε γενικές γραμμές ο τουριστικός τομέας στο σύνολο του δεν είναι ιδιαίτερα απαιτητικός σε εξειδικευμένες τεχνικές γνώσεις. Μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα, ιδίως σε ότι αφορά τον μαζικό τουρισμό είναι ανειδίκευτο ή χαμηλού βαθμού εξειδίκευσης..
- 22) Η ποιότητα του εργατικού δυναμικού και η αποδοτικότητα του εξαρτάται σε μεγαλύτερο βαθμό από τη στάση του εργαζόμενου απέναντι στα καθήκοντα του καθώς επίσης και από τις οργανωτικές του ικανότητες. Ζητούμενο είναι μια υψηλή στάθμη επαγγελματισμού και μια κουλτούρα εξυπηρέτησης του πελάτη μάλλον παρά η κατοχή ξηρών τεχνικών γνώσεων. Ο εργοδότης έχει ανάγκη από τον εργαζόμενο όχι τόσο ένα υψηλό βαθμό τεχνικής εξειδίκευσης σε μια πολύ συγκεκριμένη εργασία αλλά περισσότερο “μια δέσμη ικανοτήτων να εκτελεί σχετικά απλά καθήκοντα, πράγμα που απαιτεί και μια ικανοποιητική στάθμη ικανοτήτων αυτοοργάνωσης”.
- 23) Επειδή, οι αμοιβές της εργασίας αποτελούν υψηλό ποσοστό των συνολικών δαπανών λειτουργίας των τουριστικών επιχειρήσεων η

ανάγκη για ευελιξία οδηγεί στην τάση συμπίεσης του κόστους εργασίας. Η συμπίεση αυτή εκδηλώνεται εντονότερα για την ανειδίκευτη και ημειδίκευμένη εργασία.

24) Η ανάγκη για συμπίεση του κόστους σε συνδυασμό και με τις σχετικά χαμηλότερες απαιτήσεις του τομέα σε προσωπικό προκεχωρημένης εξειδίκευσης, ερμηνεύουν και άλλα χαρακτηριστικά της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού στον τομέα διεθνώς όπως:

- Υψηλά ποσοστά εργαζομένων με καθεστώς μερικής απασχόλησης, ιδίως στα μεσαία και κατώτερα κλιμάκια, οι οικονομικές απαιτήσεις των οποίων είναι σχετικά χαμηλότερες
- Υψηλά ποσοστά απασχολούμενων που προέρχονται από άλλους τομείς ή κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, οι οποίοι επίσης έχουν σχετικά περιορισμένες οικονομικές απαιτήσεις είτε διότι η απασχόληση μειώνεται στους κλάδους από τους οποίους προέρχονται και πιέζονται από την ανεργία είτε διότι στερούνται εξειδίκευσης
- Μεγάλους αριθμούς απασχολούμενων γυναικών πολύ μικρό όμως ποσοστό των οποίων κατέχει υπεύθυνες θέσεις. Είναι γνωστό ότι σε πολλές χώρες οι αμοιβές της γυναικείας εργασίας και δη της ανειδίκευτης είναι συγκριτικά χαμηλότερες.
- Υψηλά ποσοστά συμμετοχής οικονομικών μεταναστών στη συνολική απασχόληση με επισφαλή σχέση εργασίας, οι οποίοι συνήθως είναι διατεθειμένοι να εργαστούν και με συγκριτικά χαμηλότερες αμοιβές
- Υψηλά ποσοστά συμμετοχής στη συνολική απασχόληση νέων σε ηλικία ατόμων με χαμηλά επίπεδα κατάρτισης, που δέχονται να εργαστούν με σχετικά χαμηλές αμοιβές, λόγω έλλειψης πείρας ή άλλων ευκαιριών για απασχόληση
- Μεγάλους αριθμούς απασχολούμενων κάτω από συνθήκες παραοικονομίας, που περιορίζουν το συνολικό εργατικό κόστος για τον εργοδότη
- Μακρά ωράρια εργασίας, που τείνουν να μειώσουν το μοναδιαίο κόστος
- Χαμηλότερη συμμετοχή σε συνδικάτα σε σύγκριση με άλλους κλάδους.

25) Όλα τα προηγούμενα χαρακτηριστικά της τουριστικής αγοράς εργασίας μαζί με την εποχικότητα της απασχόλησης και την περιοδική ανεργία, που αυτή συνεπάγεται, τείνουν να εξασθενήσουν την ελκυστικότητα των τουριστικών επαγγελμάτων στους εργαζόμενους ιδίως όταν πρόκειται για σχέση εξαρτημένης εργασίας.

26) Το γεγονός ότι μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού του τομέα είναι ανειδίκευτο ή χαμηλής εξειδίκευσης σημαίνει ότι οι δυνατότητες αύξησης

της παραγωγικότητας του με την πρακτική εξάσκηση και την εμπειρία είναι συγκριτικά περιορισμένες. Αυτό εξωθεί τους εργαζόμενους σε αναζήτηση καλλίτερης τύχης με την αλλαγή εργοδότη. Αποτέλεσμα είναι τα υψηλά ποσοστά κινητικότητας του εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα (high labour turnover)

- 27) Τα υψηλά ποσοστά κινητικότητας, για τα οποία έγινε λόγος, συνεπάγονται, με τη σειρά τους, περιορισμένα κίνητρα των τουριστικών επιχειρήσεων να επενδύσουν στην κατάρτιση των εργαζομένων τους. Διστάζουν να το κάμουν, διότι, όχι αδικαιολόγητα, φοβούνται ότι το όφελος από την αύξηση της αποδοτικότητας λόγω κατάρτισης μπορεί να καρπωθεί άλλος ανταγωνιστής τους στον οποίο θα αποταθεί για απασχόληση ο πρώην υπάλληλος τους.

Το Σύστημα Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης στην Ελλάδα

- 28) Από τα στοιχεία και τις πληροφορίες που έγινε δυνατό να συγκεντρωθούν είναι σαφές ότι τα τελευταία χρόνια το σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης αναπτύχθηκε ταχέως. Οι θέσεις και ο αριθμός των σπουδαστών αυξήθηκαν με ρυθμούς πολύ γρηγορότερους σε σύγκριση με το ρυθμό αύξησης της τουριστικής απασχόλησης, παρατηρήθηκε μια μετατόπιση των σπουδών από τις κατώτερες προς τις ανώτερες βαθμίδες, δημιουργήθηκαν θέσεις και ευκαιρίες για τουριστικές σπουδές σε πολύ περισσότερες πόλεις απ' ότι παλαιότερα, διευρύνθηκε το φάσμα των προσφερόμενων ειδικοτήτων και σημειώθηκε σημαντική πρόοδος σε θέματα που θα μπορούσαν να συμβάλουν στη βελτίωση της ποιότητας των σπουδών, με τα συστήματα πιστοποίησης που δημιουργήθηκαν για τα ΙΕΚ και σε μικρότερο βαθμό και για τα ΚΕΚ.
- 29) Παρά την πρόοδο που σημειώθηκε, όχι μόνο δεν λύθηκαν όλα τα παλαιότερα προβλήματα αλλά δημιουργήθηκαν και νέα. Η δομή του συστήματος παρουσιάζει ακόμη σοβαρά κενά και επικαλύψεις, οι μηχανισμοί για ικανοποιητική διασύνδεση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με τις ανάγκες του τουριστικού τομέα ακόμη ελλείπουν, η πρακτική εξάσκηση και η εργαστηριακή πλευρά της εκπαίδευσης παρουσιάζουν σοβαρές αδυναμίες, ο σχεδιασμός των προγραμμάτων σπουδών στηρίζεται σε παραδοσιακές διαδικασίες χωρίς να λαμβάνονται επαρκώς υπόψη οι μεταβολές που συντελούνται ή εκκολάπτονται στον τουριστικό τομέα διεθνώς και τα θέματα της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών δεν έχουν ακόμη τύχει της προσοχής που χρειάζεται.
- 30) Είναι πολύ δύσκολο ακόμη να εκφράσει κανείς γνώμη σε ποιο βαθμό η επέκταση του συστήματος από τις απόψεις που προαναφέρθηκαν

εκπληρώνει τον τελικό της στόχο που είναι ο εφοδιασμός του τουριστικού τομέα με αποδοτικότερο εργατικό δυναμικό. Αυτό τόσο διότι η αύξηση του αριθμού των αποφοίτων είναι πολύ πρόσφατο φαινόμενο όσο και διότι οι μηχανισμοί συστηματικής συλλογής πληροφορήσης σχετικά με το θέμα αυτό είναι ακόμη ουσιαστικά ανύπαρκτοι. Οι πιέσεις που ασκούνται από την πλευρά της ΕΕ προς την κατεύθυνση αυτή δεν έχουν ακόμη φέρει αποτελέσματα.

31) Από άποψη φορέων εποπτείας, αρμοδιότητες έχουν:

- Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, για τα ΑΕΙ, τα ΤΕΙ και τα ΤΕΕ (τεχνικά επαγγελματικά εκπαιδευτήρια) και μέσω του Οργανισμού Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΟΒΕΚ) για τα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (ΙΕΚ), δημόσια και ιδιωτικά.
- Το Υπουργείο Ανάπτυξης (Τομέας Τουρισμού) για τις Σχολές Τουριστικών Επαγγελμάτων (ΣΤΕ), που λειτουργούν σε ανώτερο, μεταδευτεροβάθμιο, και δευτεροβάθμιο επίπεδο καθώς και σε επίπεδο Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) και εξακολουθούν να συγκεντρώνουν σημαντικό μέρος του συνόλου των σπουδαστών στον τομέα της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.
- Το Υπουργείο Ανάπτυξης, (Τομέας Εμπορίου) για τα Κέντρα Ελευθέρων Σπουδών, και
- Το Υπουργείο Εργασίας μέσω του Εθνικού Κέντρου Πιστοποίησης (ΕΚΕΠΙΣ) για τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) καθώς και μέσω του ΟΑΕΔ για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Οργανισμού αυτού (σχολές μαθητείας, ΤΕΕ και ΙΕΚ).

32) Για τα προγράμματα τουριστικής εκπαίδευσης που προσφέρονται από μονάδες του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, αρμοδιότητας του Υπουργείου Παιδείας (ΑΕΙ, ΤΕΙ, ΤΕΕ), ο παρεχόμενος τίτλος αναγνωρίζεται επίσημα από το κράτος και σε αρκετές περιπτώσεις κατοχυρώνεται και νομικά.

33) Για τα προγράμματα κατάρτισης που παρέχονται από τα ιδιωτικά και δημόσια ΙΕΚ και τις μονάδες που εξομοιώνονται με αυτά, όπως λ.χ. ορισμένες μονάδες των ΣΤΕ ή του ΟΑΕΔ καθώς και για τα προγράμματα συνεχιζόμενης κατάρτισης και επανακατάρτισης, οι τίτλοι ή τα πιστοποιητικά που παρέχονται δεν αναγνωρίζονται επίσημα και δεν κατοχυρώνονται νομικά. Το κράτος όμως, κάτω και από την πίεση της ΕΕ έχει προχωρήσει στη δημιουργία οργάνων πιστοποίησης, με στόχο τη διασφάλιση της ποιότητας των εκπαιδευτικών υπηρεσιών που προσφέρονται.

- 34) Στον Πίνακα 4.11. δίνεται ο αριθμός των αποφοίτων κατά ειδικότητα και βαθμίδα στην περίοδο 2001-2003

Πίνακας 4.11.

**Εκροή αποφοίτων σπουδών σε τουριστικά επαγγέλματα
στις διάφορες βαθμίδες**

Επίπεδο και ειδικότητα	Αριθμός αποφοίτων 2001-2003
Δευτεροβάθμιο και μεταδευτεροβάθμιο (κατά κύριο λόγο ΣΤΕ και ΙΕΚ):	1.765
Ειδικοί σε Ξενοδοχειακή και Εστιατορική τέχνη	800
Μάγειροι-βοηθοί μάγειροι	520
Ζαχαροπλάστες	120
Ειδικοί Τουριστικών Γραφείων	310
Ειδικοί Οργάνωσης Ψυχαγωγίας	15
Επίπεδο ΤΕΙ:	
Σπουδές Τουριστικών Επιχειρήσεων	500

Στους αριθμούς του Πίνακα 4.11. δεν περιλαμβάνονται όσοι αποφοιτούν από σχολές ΑΕΙ (μεταπτυχιακά και προπτυχιακά τμήματα), του ΟΑΕΔ, από ΚΕΚ και από τα ΕΕΣ.

- 35) Στις δυο πρώτες περιπτώσεις πρόκειται για πολύ μικρά μεγέθη που δεν μεταβάλλουν την εικόνα.
- 36) Ο αριθμός όσων καταρτίζονται σε τουριστικά επαγγέλματα σε ΚΕΚ δεν μας είναι δυστυχώς γνωστός. Σχετικά αξίζει να προστεθεί ότι στα ΚΕΚ καταρτίζονται κατά κύριο λόγο άνεργοι και τα προγράμματα σπουδών είναι βραχείας διάρκειας.

Σε κάθε περίπτωση τα προγράμματα αυτά κατάρτισης μπορεί να βελτιώνουν την απασχολησιμότητα των ανέργων αλλά από τη φύση τους δεν μπορεί να αναμένεται να συμβάλουν αποφασιστικά στην εξύψωση της εκπαιδευτικής στάθμης του εργατικού δυναμικού στον τουριστικό κλάδο.

- 37) Πληροφόρηση για τον αριθμό αποφοίτων από τα ΕΕΣ δεν έγινε δυνατό να συλλεγεί. Λόγω όμως των υψηλών διδάκτρων ο αριθμός αυτός δεν είναι πιθανόν να είναι μεγάλος.

Η σύνθεση της απασχόλησης στον τουρισμό κατά επάγγελμα ή ειδικότητα

- 38) Εξ όσων γνωρίζουμε άλλη προσπάθεια προσέγγισης στη σύνθεση της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα κατά ειδικότητα ή επάγγελμα δεν έχει γίνει. Τα στοιχεία που δίνονται στον Πίνακα 5.10 που ακολουθεί στηρίζονται σε συλλογή πρωτογενούς υλικού για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης σε συνδυασμό και με την αξιοποίηση στοιχείων και πληροφοριών που προκύπτουν από άλλες πρόσφατες μελέτες καθώς και από την ΕΣΥΕ.
- 39) Ως κλάδοι παραγωγής που παρουσιάζουν αρκετά έντονη συνάφεια με την ικανοποίηση της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών εκ μέρους των τουριστών, ώστε να θεωρούνται «χαρακτηριστικά» τουριστικοί κλάδοι θεωρούνται οι εξής:
- Ξενοδοχεία,
 - Εσπιατόρια,
 - Κέντρα Διασκέδασης,
 - Τουριστικά Πρακτορεία,
 - Κρουαζιέρες,
 - Ειδικά Διαρκή Αγαθά Καταναλωτή, που συνδέονται στενά με τον τουρισμό (π.χ. βαλίτσες, υπνόσακοι),
 - Μεταφορές (οδικές, θαλάσσιες, αέριες),
 - Γραφεία Ενοικίασης Αυτοκινήτων,
 - Μουσεία, Βιβλιοθήκες.
- 40) Για τους σκοπούς του παρόντος στην τουριστική απασχόληση περιλαμβάνονται:
- α) Το σύνολο της απασχόλησης,
 - στα ξενοδοχεία και λοιπά τουριστικά καταλύματα,
 - στα πρακτορεία ταξιδίων,
 - στα καταστήματα πώλησης ενθυμίων και ειδών λαϊκής τέχνης
 - στις υπηρεσίες ξενάγησης
 - β) Το τμήμα της απασχόλησης σε καταστήματα επιτόπιου σερβιρίσματος φαγητών, γλυκών και ποτών που συνδέεται με τουριστική ζήτηση
- 41) Για τους σκοπούς του παρόντος δεν θα είχε νόημα να συνεκτιμηθεί και η απασχόληση που δημιουργείται στις μεταφορές και τους άλλους

κλάδους που προαναφέρθηκαν, διότι η εκπαίδευση και η κατάρτιση που απαιτείται για τις ειδικότητες που απασχολούνται στους κλάδους αυτούς δεν χαρακτηρίζεται ως τουριστική.

- 42) Στον Πίνακα 5.10 δίνονται τα τελικά αποτελέσματα των εκτιμήσεων για τη σύνθεση της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα, όπως ορίστηκε πιο πάνω, για το 2002.

Πίνακας 5.10

Συνολική Απασχόληση κατά ειδικότητα ή επάγγελμα στον τουρισμό 2002

Ειδικότητα ή επάγγελμα	
Διευθυντικά στελέχη ξενοδοχείων ΑΑ και Α κατηγορίας	1.927
Ξενοδόχοι- επιχειρηματίες λοιπών κατηγοριών ξενοδοχείων	4.298
Εστιάτορες εστιατορίων και μπαρ	23.000
Ταξιδιωτικοί πράκτορες-επιχειρηματίες	3.200
Καταστηματάρχες τουριστικών ενθυμίων	7.043
Λογιστές και βοηθοί λογιστές	4.181
Προιστ. Υποδοχής και βοηθοί	888
Προιστ. Εστίασης και βοηθοί	593
Προιστ. Συντήρησης	461
Προιστ. Ορόφων και βοηθοί	1.328
Υπάλληλοι γραφείου και γραμματείς	1.627
Πωλητές	1.221
Receptionist και βοηθοί	19.222
Γκρουμ	2.762
Τεχνικοί και εργάτες συντήρησης	3.887
Μαιτρ – σου μαιτρ	1.974
Σεφ – σου σεφ	531
Μάγειροι	18.076
Ζαχαροπλάστες	619
Σερβιτόροι	41.656
Λάντζα	2851
Καμαριέρες	25.896
Καθαριστές	2.015
Πλύντες	645
Τηλεφωνητές	590

Λοιποί ξενοδοχειακοί υπάλληλοι	4.789
Βοηθητικό προσωπικό καταστημάτων εστίασης	9.000
Υπάλληλοι ταξιδιωτικών γραφείων	18.568
Υπάλληλοι καταστημάτων ενθυμίων και πωλητές	4.173
Ταξιδιωτικοί συνοδοί, φροντιστές και ξεναγοί	3.632
Διαχειριστές ενοικιαζομένων δωματίων	40.000
Σύνολο	250.653

Προβλέψεις μελλοντικών αναγκών σε εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό για τον τουριστικό τομέα.

- 43) Το παραμετρικό σύστημα υπολογισμού των μελλοντικών αναγκών σε θέσεις εκπαίδευσης στο σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης επιτρέπει την πραγματοποίηση εναλλακτικών εκτιμήσεων ανάλογα με τους στόχους που τίθενται και τις τιμές που υιοθετούνται για τις σχετικές παραμέτρους.
- 44) Οι εκτιμήσεις που παρατίθενται τόσο για τις ανάγκες σε εξειδικευμένο προσωπικό συνολικά όσο και για τα επαγγέλματα ή τις ειδικότητες που συνιστούν τον κορμό της συνολικής τουριστικής απασχόλησης επιτρέπουν τη σταδιακή κάλυψη των αναγκών για εκπαίδευση, κατάρτιση και επανακατάρτιση με ορίζοντα το έτος 2015. Ειδικότερα για το έτος αυτό επιτρέπουν στον τουριστικό τομέα να καλύπτει όλες τις ανάγκες του σε νεοπρολαμβανόμενο εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό καθώς επίσης και την επανακατάρτιση μεγάλου μέρους των εμπειροτεχνών απασχολούμενων στον τομέα το έτος 2002, που εκτελούν εξειδικευμένα καθήκοντα
- 45) Η προσφορά από το ισχύον σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης φαίνεται να καλύπτει λιγότερο από το ήμισυ των αναγκών, με την έννοια που προαναφέρθηκε, για το έτος 2003. Λόγω όμως της διστακτικότητας των οικονομικών μονάδων του τομέα να απορροφήσουν εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, η ενεργός ζήτηση είναι μικρότερη από την τρέχουσα προσφορά, με αποτέλεσμα να παρατηρείται σημαντική ανεργία μεταξύ των αποφοίτων.

Συμπεράσματα και Προτάσεις

- 46) Τελικό ζητούμενο είναι η ποσοτική επάρκεια της προσφοράς εκπαιδευμένου και καταρτισμένου εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα και η ικανοποιητική ποιότητα των αποφοίτων του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης ιδιαίτερα από τη σκοπιά των πρακτικών αναγκών του τομέα.

- 47) Βασική προϋπόθεση για την εκτίμηση της ποσοτικής επάρκειας της προσφοράς αποφοίτων από προγράμματα τουριστικών σπουδών σε σχέση με τις ανάγκες του τουριστικού τομέα σε εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό και τη διάθεση και τις δυνατότητες της εργοδοσίας να προσλάβει τέτοιους αποφοίτους είναι η συλλογή της αναγκαίας πληροφόρησης:
- για τη σύνθεση της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα κατά ειδικότητα ή επάγγελμα,
 - για την απορρόφηση αποφοίτων από επί μέρους προγράμματα τουριστικών σπουδών στις διάφορες περιοχές της χώρας και
 - για τις ανάγκες του τουριστικού τομέα ως προς τις γνώσεις και δεξιότητες αυτών των αποφοίτων.
- 48) Ατυχώς προς την κατεύθυνση αυτή δεν γίνεται καμιά συστηματική προσπάθεια.
- 49) Επειδή είναι ολοφάνερο ότι επιτυχημένη πολιτική τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης όχι μόνο από την άποψη του συσχετισμού προσφοράς και ζήτησης εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού αλλά και γενικότερα δεν είναι δυνατόν να σχεδιαστεί και να εφαρμοστεί δίχως την αναγκαία πληροφόρηση, **μια από τις πιο επείγουσες ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν είναι η εγκαθίδρυση μηχανισμών συλλογής, παρουσίασης και διάχυσης αυτού του είδους των πληροφοριών.**
- 50) Στο Κεφ. 6 παρουσιάζονται εκτιμήσεις για τον αριθμό των θέσεων για εισαγόμενους σε προγράμματα τουριστικής εκπαίδευσης ή κατάρτισης κατ' έτος που θα χρειάζονταν έτσι ώστε σταδιακά και μέχρι το 2015 να προσεγγίσει κανείς την πλήρη ικανοποίηση των αναγκών του τουριστικού τομέα σε εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό. **Ο ετήσιος αριθμός αποφοίτων σε όλες τις ειδικότητες τα τελευταία χρόνια με βεβαιότητα υπολείπεται των 3.000 ενώ οι ανάγκες, όπως υπολογίστηκαν στο Κεφ. 6, με βάση τις συντηρητικές παραδοχές, φθάνουν το 2003 τα 6.000 άτομα περίπου.** Φαίνεται δηλ. ότι με το ρυθμό που παράγει αποφοίτους το σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης τα τελευταία χρόνια θα χρειαζόταν αρκετά μακρότερη περίοδος από την περίοδο έως το 2015 για να καταστεί δυνατή η προσφορά αποφοίτων σε αριθμούς τέτοιους ώστε να είναι δυνατή η κάλυψη όλων των αναγκών του τουριστικού τομέα σε νεοπροσλαμβανόμενο εξειδικευμένο προσωπικό.
- 51) Στην πράξη, σύμφωνα με όλες τις πληροφορίες και ενδείξεις, η **απορρόφηση των αποφοίτων προγραμμάτων τουριστικών σπουδών από τον τουριστικό τομέα τα τελευταία χρόνια υπολείπεται της προσφοράς.** Αυτό μαρτυρείται και από την σημαντική έκταση που λαμβάνει η ανεργία μεταξύ των αποφοίτων προγραμμάτων τουριστικών

σπουδών. Παρόμοιες συνθήκες επικρατούν όπως ήδη αναφέρθηκε και σε αρκετές άλλες χώρες.

- 52) Η έναρξη της προσφοράς προγραμμάτων τουριστικών σπουδών στα ΤΕΕ, η ανάπτυξη του συστήματος των ΙΕΚ τα πρόσφατα χρόνια, τα προγράμματα συνεχιζόμενης κατάρτισης και επανακατάρτισης, η αύξηση των θέσεων στα ΤΕΙ και η εξάπλωση των κέντρων ελευθέρων σπουδών φαίνεται ότι προς το παρόν και από την ποσοτική άποψη όχι μόνον ικανοποιούν την ενεργό ζήτηση αλλά και δίνουν στην προσφορά αν όχι μεγαλύτερο προβάδισμα έναντι της ενεργού ζήτησης απ' ότι είναι σκόπιμο να υπάρχει, σίγουρα επαρκές. Σε κάθε περίπτωση οι υπάρχουσες δομές τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης θα μπορούσαν χωρίς μεγάλες δυσκολίες να αυξήσουν περαιτέρω την προσφορά, αν οι συνθήκες από την άποψη της ενεργού ζήτησης το απαιτούσαν.
- 53) Έτσι η προσοχή πρέπει πλέον σαφώς να στραφεί κατά κύριο λόγο προς την ποιότητα των σπουδών, προς την ενθάρρυνση της ενεργού ζήτησης εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού και προς μια ικανοποιητικότερη αντιστοίχιση της σύνθεσης της προσφοράς προς εκείνη της ζήτησης τόσο κατά επάγγελμα και ειδικότητα όσο και στο χώρο.
- 54) Τα τελευταία χρόνια καθώς και οι σχετικές δυνατότητες χρηματοδότησης αυξάνονταν, έγιναν προσπάθειες οργάνωσης προγραμμάτων τουριστικών σπουδών για ειδικότητες οι οποίες είτε δεν καλύπτονταν από τα φάσμα των προγραμμάτων που προσφέρονταν παλαιότερα, όπως λ.χ. του ειδικού ψυχαγωγίας ή του ειδικού αγροτουρισμού, είτε καλύπτονταν μεν αλλά με διαφορετικό τρόπο, όπως λ.χ. ειδικού επισιτισμού και ξενοδοχίας. Χρειάζεται προσοχή οι προσπάθειες αυτές να μην εκφεύγουν από τα πλαίσια των αναγκών του τομέα και να αποφεύγεται ο πειρασμός για υπερβολές ή εύκολο εντυπωσιασμό. Όπως φαίνεται από τη σύνθεση της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα (Κεφ. 5) η μεγάλη μάζα των εργαζόμενων σ' αυτόν - από την ποιότητα της οποίας θα κρίνεται κατά κύριο λόγο και η ανταγωνιστικότητα του τομέα - συγκεντρώνεται στις παραδοσιακές ειδικότητες.
- 55) Σε βαθμό ίσως μεγαλύτερο απ' ότι αυτό συμβαίνει σε άλλες χώρες, ο ελληνικός τουριστικός τομέας - όπως άλλωστε και ολόκληρη σχεδόν η ελληνική οικονομία - απαρτίζεται από μικρομεσαίες μονάδες. Θα ήταν σκόπιμο να εξεταστεί το ενδεχόμενο δημιουργίας ειδικών προγραμμάτων σπουδών τα οποία να προσφέρουν ένα μίγμα γνώσεων διοίκησης αλλά και ορισμένων τεχνικών γνώσεων για την παροχή τουριστικών υπηρεσιών, που να προορίζεται για την εκπαίδευση των επικεφαλής μικρών και μεσαίου μεγέθους τουριστικών επιχειρήσεων. Έτοιμα προγράμματα ελλείπουν, αφού όπως φαίνεται από το Κεφ. 4,

όλη η προσοχή στρέφεται στη δημιουργία ειδικών που να προσφέρουν εξαρτημένη εργασία σε διάφορα επίπεδα.

- 56) Στην ίδια λογική, ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται και για τους διαχειριστές μονάδων ενοικιαζομένων δωματίων, ο αριθμός των οποίων, όπως αναφέρθηκε, υπερβαίνει τις 40.000. Η στάση και η συμπεριφορά αυτού του δυναμικού επηρεάζει αποφασιστικά την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών διαμονής. **Προτείνεται η προσφορά στο δυναμικό αυτό ευκαιριών κατάρτισης ή επανακατάρτισης με προγράμματα μικρής διάρκειας, κατάλληλα προσαρμοσμένα στις ανάγκες του.**
- 57) Ο ανασχεδιασμός των προγραμμάτων σπουδών και η υιοθέτηση παραλλαγών στον τίτλο των προγραμμάτων είναι ως ένα σημείο θεμιτές. Αποτελεί έναν από τους ρόλους των προγραμμάτων σπουδών που προσφέρονται από δημόσια ιδρύματα και δεν εξαρτώνται άμεσα από τις κυμάνσεις της αγοράς, να ακολουθήσουν εν προκειμένω μια πιο στιβαρή πολιτική και **να επιδιώξουν τη δημιουργία προτύπων και παράδοσης σε ειδικότητες που αντιστοιχούν στη μεγάλη μάζα των εργαζομένων στον τουριστικό τομέα.**
- 58) Όπως φαίνεται από το Κεφ.4, η διασπορά των ευκαιριών παρακολούθησης προγραμμάτων τουριστικών σπουδών στο χώρο και ιδιαίτερα στις τουριστικές περιοχές είναι αρκετά ευρεία και από την άποψη αυτή οι συνθήκες που επικρατούν εμφανίζονται αρκετά ικανοποιητικές. Από την άποψη που εξετάζεται εδώ πρέπει να αναζητάται η χρυσή τομή ανάμεσα στην ανάγκη να μπορεί κανείς να σπουδάσει στον τόπο που ζει και στην ακόμη μεγαλύτερη ίσως ανάγκη η ποιότητα των σπουδών να είναι ικανοποιητική. Της εισαγωγής ενός προγράμματος πρέπει να προηγείται προσεκτική μελέτη σκοπιμότητας με στόχο την εξακρίβωση των πιθανοτήτων βιωσιμότητας του.
- 59) Προς την κατεύθυνση της απορρόφησης εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού στον τουριστικό τομέα πιστεύεται σε πολλές χώρες ότι θα μπορούσε να συμβάλει η στενότερη συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που προσφέρουν προγράμματα τουριστικών σπουδών και της εργοδοσίας. Ειδικότερα προτείνεται:
- Η εμπλοκή της εργοδοσίας σε θέματα που αφορούν το περιεχόμενο των σπουδών, σε μια προσπάθεια να προσεγγιστούν αποτελεσματικότερα οι πρακτικές ανάγκες της και να προωθηθεί η εξοικείωση της με την εκπαιδευτική διαδικασία και τα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητές της
 - Η εγκαθίδρυση οργανωμένων προγραμμάτων συνεργασίας μεταξύ τουριστικών επιχειρήσεων και των ιδρυμάτων αυτών ιδιαίτερα σε ότι αφορά την πρακτική εξάσκηση των εκπαιδευομένων κατά τη διάρκεια

των σπουδών αλλά και στην μετασπουδαστική απόκτηση εμπειρίας με τη μορφή stage.

- η πρόσκληση έμπειρων στελεχών της εργοδοσίας ως ομιλητών σε θέματα της ειδικότητας τους τόσο για τη μετάδοση πολύτιμης γνώσης όσο και για την καλλιέργεια αγαθών σχέσεων μεταξύ των δυο πλευρών
 - η οργάνωση από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα λίγο πριν τη λήξη της εκπαιδευτικής περιόδου ημερίδων αναζήτησης προσωπικού (recruitment) με προσκεκλημένους την εργοδοσία, για την προώθηση της πρόσληψης αποφοίτων τους
- 60) Σε σχέση με την ενθάρρυνση της ζήτησης πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο θέμα της νομικής κατοχύρωσης επαγγελματικών δικαιωμάτων. Μόνο για ένα διάστημα και όπου η κατοχύρωση αποτελεί αποδεδειγμένα εργαλείο για την προσέλκυση ικανότερων υποψηφίων σπουδαστών στα προγράμματα σπουδών και για την άσκηση πίεσης στην εργοδοσία, ιδιαίτερα στις μικρότερες επιχειρήσεις, να αντιμετωπίζουν με περισσότερο αίσθημα ευθύνης τους εργαζόμενους τους, θα μπορούσε να καταφεύγει κανείς σε τέτοιες ρυθμίσεις. **Αλλιώς παρεμποδίζεται η λειτουργία της αγοράς και μέτρα του είδους που εξετάζονται εδώ καταλήγουν να προστατεύουν μόνον όσους έχουν απασχόληση σε βάρος όσων δεν μπορούν να την βρουν.**
- 61) Οι ειδικοί λόγοι για τους οποίους ανατέθηκαν στο παρελθόν αρμοδιότητες εποπτείας των ΣΤΕ στον ΕΟΤ και στο εκάστοτε Υπουργείο που τον εποπτεύει δεν συντρέχουν πλέον. **Προτείνεται η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων για τις ΣΤΕ στο Υπουργείο Παιδείας και η προσαρμογή της λειτουργίας τους στους κανόνες που διέπουν την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση γενικά.** Έτσι θα λυθούν και τα προβλήματα status και γοήτρου που σήμερα αντιμετωπίζονται από τις ΣΤΕ και θα καταστεί δυνατή η ομαλή περαιτέρω πορεία του σκέλους αυτού του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.
- 62) Το Υπουργείο Εργασίας διαχειρίζεται τα Κοινοτικά κονδύλια για την κατάρτιση και την επανακατάρτιση και έχει εκτεταμένες πλέον αρμοδιότητες στον τομέα αυτόν. Επειδή, όπως σημειώθηκε ήδη, δεν συντρέχουν πλέον λόγοι ειδικής μεταχείρισης ή ειδικών ρυθμίσεων για το σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης αλλά αντίθετα ο καλλίτερος τρόπος για να βελτιωθεί η ποιότητα της είναι η οργάνωση της με βάση τα ισχύοντα για την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση γενικά, **οι αρμοδιότητες για τα προγράμματα τουριστικής κατάρτισης και επανακατάρτισης σε επίπεδο ΚΕΚ προτείνεται να εξακολουθήσουν να εποπτεύονται από το Υπουργείο Εργασίας.**

- 63) Σε ότι αφορά την εκπαιδευτική τους λειτουργία τα ΚΕΣ είναι ολωσδιόλου ανεξέλεγκτα. Επειδή στη χώρα μας η τάση είναι στα καθεστώτα ελέγχου να δίνεται έμφαση στους τύπους σε βάρος της ουσίας και επειδή μια τουλάχιστον μερίδα της εργοδοσίας εκτιμά ότι τα ΚΕΣ προσφέρουν καλής ποιότητας εκπαίδευση, **δεν προτείνεται περιορισμός της ελευθερίας που σήμερα αυτά απολαμβάνουν. Θα ήταν όμως χρήσιμο το Υπουργείο Παιδείας να παρακολουθεί τις εξελίξεις και τα ΚΕΣ να έχουν την υποχρέωση να παρέχουν στο Υπουργείο αυτό βασική πληροφόρηση για τις δραστηριότητες τους.**
- 64) Ο σχεδιασμός προγραμμάτων με γνώμονα τις πραγματικές ανάγκες του τουριστικού τομέα χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι προκαταλήψεις η οι ευαισθησίες των υποψηφίων σπουδαστών και η έντονη τάση για «ανωτατοποίηση» κινδυνεύουν να αποβούν αντιπαραγωγικές, λόγω της απροθυμίας των υποψηφίων. Από την άλλη μεριά ο σχεδιασμός προγραμμάτων που να ικανοποιούν περισσότερο τις προτιμήσεις των υποψηφίων κινδυνεύει να εκθρέψει έτι περισσότερο την τάση «ανωτατοποίησης» και να οδηγήσει στην παραγωγή αποφοίτων που δεν είναι χρήσιμοι στον τουρισμό.
- 65) Η αύξηση του ποσοστού των αποφοίτων από την υποχρεωτική εκπαίδευση που συνεχίζει τις σπουδές του και η αύξηση του ποσοστού των αποφοίτων λυκείου που συνεχίζουν τις σπουδές τους στο τριτοβάθμιο επίπεδο είναι φαινόμενο που παρατηρείται σε πάρα πολλές χώρες.
- 66) Οι ανοικτοί δίαυλοι προς τις ανώτερες βαθμίδες - με την έννοια ότι ο τίτλος σπουδών της προηγούμενης βαθμίδας νομιμοποιεί την υπό όρους ή την άνευ όρων είσοδο στην επόμενη - αποτελούν επίσης τον κανόνα. Αυτό επιτυγχάνεται είτε με ρυθμίσεις που επιβάλλονται από το κράτος, όπως στην Γαλλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είτε με την αυτονομία που απολαμβάνουν πολλά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα ως προς τις διαδικασίες επιλογής των εισαγομένων, όπως συμβαίνει στις αγγλοσαξονικές χώρες. Το αγγλικό ανοικτό πανεπιστήμιο έχει 200.000 φοιτητές.
- 67) Η στάση αυτή απέναντι στις προτιμήσεις του κοινού φαίνεται ότι υπαγορεύεται και από την εκτίμηση ότι αν το κράτος δεν ανταποκριθεί σ' αυτές και δεν προσφέρει διεξόδους η ζήτηση για παιδεία στις διάφορες βαθμίδες θα βρει τρόπους για να ικανοποιηθεί, που θα είναι χειρότεροι από εκείνους που θα μπορούσε να προσφέρει το κράτος. Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώνεται και από την ελληνική εμπειρία.
- 68) Ως καταλληλότερη λύση κάτω από τις ελληνικές συνθήκες εμφανίζεται η επιδίωξη λύσεων κατά το γαλλικό πρότυπο - όπως αυτό σκιαγραφήθηκε στο Κεφ. 2 - με στόχο κάθε τίτλος να αποτελεί ταυτόχρονα επαγγελματικό προσόν και εφόδιο - αναγκαίο ή επαρκές ανάλογα με την περίπτωση - για την είσοδο στην αμέσως

ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης. Τα περισσότερα ευέλικτα πρότυπα των αγγλοσαξονικών χωρών εξυπηρετούν ίσως καλλίτερα τις ανάγκες της αγοράς. Δεν προσιδιάζουν όμως στη νοοτροπία και στις πρακτικές που έχουν επικρατήσει στη χώρα μας, οι οποίες είναι συγγενέστερες προς εκείνες που επικρατούν σε χώρες όπως η Γαλλία.

- 69) Τυπικά ελαττώματα ή μειονεξίες του είδους που αναφέρθηκαν αφορούν, όπως συνάγεται από το Κεφ.4, κυρίως τις Ανώτερες Σχολές Τουριστικών Επαγγελματιών Ρόδου και Αγ. Νικολάου, των ΣΤΕ, τα ΙΕΚ σε σχέση με τα ΤΕΕ, τις δευτεροβάθμιες σχολές των ΣΤΕ σε σχέση με τα ΤΕΕ και τα ΕΕΣ.
- 70) Με καλή θέληση δεν είναι δύσκολο να εξευρεθούν **μεταβατικές ρυθμίσεις έτσι ώστε οι ΑΣΤΕ να αποκτήσουν ισοτιμία με τα ΤΕΙ, υπό τους κατάλληλους όρους και να ενταχθούν οργανικά στον κορμό του εκπαιδευτικού συστήματος, έτσι ώστε από την άποψη αυτή οι απόφοιτοι τους να μην μειονεκτούν.**
- 71) Αν σκοπός είναι τα ΤΕΕ να υλοκαταστήσουν τα ΙΕΚ τότε αυτό πρέπει να προωθηθεί έγκαιρα πριν δημιουργηθεί μεγάλο απόθεμα αποφοίτων των ΙΕΚ οι οποίοι, όπως έχει συμβεί και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, θα αποτελέσουν ομάδα πίεσης με αίτημα την εξομοίωση των τίτλων τους με άλλους τίτλους υψηλότερου γοήτρου. Αν όχι, τότε, ο τίτλος των ΙΕΚ εφόσον είναι πιστοποιημένος, πρέπει να αναγνωρίζεται ως εφόδιο για την είσοδο σε ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα. Δίχως τέτοιες ρυθμίσεις οι τίτλοι των ΙΕΚ θα αποκτήσουν εικόνα δεύτερης κατηγορίας, με αποτέλεσμα στα ιδρύματα αυτά να εισέρχονται μόνον όσοι αποτυγχάνουν αλλού.
- 72) Οι δευτεροβάθμιες σχολές των ΣΤΕ περιορίζονται στον πρώτο κύκλο των ΤΕΕ, με αποτέλεσμα οι απόφοιτοι τους να υστερούν έναντι των ΤΕΕ. Αν γίνει δεκτή η πρόταση για την υπαγωγή των ΣΤΕ στο Υπουργείο Παιδείας η μειονεξία αυτή θα μπορεί να αντιμετωπιστεί εύκολα.
- 73) Όπως ήδη σημειώθηκε, το θέμα άπτεται και της οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος ως συνόλου και ως τέτοιο δεν αποτελεί αντικείμενο εδώ. **Ενώ όμως μπορεί να επηρεάζει σε μικρό βαθμό ή και καθόλου άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, οι οποίοι συμβαίνει να μην χρησιμοποιούν προσωπικό που έχει αποφοιτήσει από προγράμματα σπουδών με τυπικές μειονεξίες, έχει μεγάλη σημασία για τον τουρισμό.**
- 74) Η ποιότητα της πρακτικής εξάσκησης δεν είναι πάντοτε ικανοποιητική. Η βελτίωση της αποτελεί ένα από τα κύρια ζητούμενα στην προσπάθεια βελτίωσης της ποιότητας των σπουδών από την άποψη της προσαρμογής τους στις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας.
- 75) Είναι ανάγκη να καταβληθεί μια συνολική προσπάθεια σε όλες τις βαθμίδες τουριστικής εκπαίδευσης για αναθεώρηση των

εκπαιδευτικών προγραμμάτων προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης του σκέλους της πρακτικής εξάσκησης τόσο με την έννοια του εκπαιδευτικού χρόνου που αφιερώνεται σ' αυτήν σε σύγκριση με τη θεωρητική διδασκαλία όσο και με την έννοια της ποιότητας της. Είναι επίσης ανάγκη το σκέλος της πρακτικής εξάσκησης να μην αποτελεί απλή προϋπόθεση για τη συμμετοχή στις εξετάσεις και την απόκτηση του τίτλου αλλά να καταστεί οργανικό τμήμα του μηχανισμού των εξετάσεων, με τη θέσπιση των κατάλληλων δοκιμασιών, που θα έχουν σκοπό να μετρήσουν τα αποτελέσματα της.

76) Όσα αναφέρθηκαν στα προηγούμενα για την οργάνωση του συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, για την ενθάρρυνση της ζήτησης, κλπ. με την ενίσχυση της ποιότητας και του γοήτρου των τουριστικών σπουδών στα οποία μπορεί να οδηγήσουν, μπορεί να συμβάλουν σε σημαντικό βαθμό στην προσέλκυση ικανότερων υποψηφίων σπουδαστών σ' αυτές. Σημαντική όμως μπορεί να είναι από την άποψη αυτή και η υιοθέτηση μέτρων που εφαρμόζονται αλλού με τα οποία μπορεί να ενθαρρυνθεί και να διευκολυνθεί η βελτίωση της στάθμης του ανθρώπινου κεφαλαίου στον τομέα. Τέτοια μέτρα είναι:

- Η οργάνωση των προγραμμάτων τουριστικών σπουδών σε ανεξάρτητες τρόπον τινά ενότητες (modules).
- Η δυνατότητα μετεγγραφής μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή προγραμμάτων με παράλληλη αναγνώριση της προόδου στις σπουδές που έγιναν στο προηγούμενο κάθε φορά ίδρυμα (μεταφορά credits), κάτι που διευκολύνεται με την οργάνωση των σπουδών σε ανεξάρτητες ενότητες (modules).

77) Σχετικά αξίζει να αναφερθεί και το εξής. Η πολιτεία παρέχει δωρεάν παιδεία ακόμη και σε άτομα που σπουδάζουν στα ΑΕΙ, παρά την μεγάλη υπεροχή της ζήτησης για τέτοιου είδους σπουδές σε σχέση με την προσφορά. Προκειμένου όμως για την επαγγελματική κατάρτιση η σημασία της οποίας για την παραγωγικότητα είναι άμεση και για την οποίαν η ζήτηση από την πλευρά των υποψηφίων δεν είναι τόσο έντονη χρεώνονται διδάκτρα ακόμη και στα δημόσια ιδρύματα. Σε καλά σχεδιασμένα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης πρέπει να δίνεται προτεραιότητα και η ανάλογη οικονομική μεταχείριση των σπουδαστών τους.

78) Της ποιότητας των σπουδών άπτονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλα τα θέματα που εξετάστηκαν πιο πάνω. Η διαδικασία όμως βελτίωσης της ποιότητας των τουριστικών σπουδών μπορεί να επιταχυνθεί με μεθοδεύσεις και μέτρα όπως τα εξής:

- Η ικανοποιητική πληροφόρηση για την ξένη εμπειρία ιδιαίτερα

σε χώρες όπου κατά τεκμήριο οι επιδόσεις από άποψη ποιότητας εμφανίζονται ικανοποιητικότερες.

- Η συνεργασία με εκπαιδευτικά ιδρύματα άλλων χωρών που προσφέρουν προγράμματα τουριστικών σπουδών τόσο σε επίπεδο διδασκόντων όσο και με την ανταλλαγή σπουδαστών.
 - Η διοχέτευση μέρους των πόρων που διατίθενται από το δημόσιο για την τουριστική εκπαίδευση στην προσπάθεια βελτίωσης της ποιότητας των σπουδών σε επιλεγμένες μονάδες ή τμήματα του όλου συστήματος.
 - Η αξιολόγηση των προγραμμάτων σπουδών με κριτήρια καθαρά εκπαιδευτικά.
 - Η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων με την παρακολούθηση του βαθμού ικανοποίησης της εργοδοσίας από τους αποφοίτους.
 - Η συνεχής αναβάθμιση των διαδικασιών πιστοποίησης έτσι ώστε οι σχετικές εξετάσεις να συλλαμβάνουν την ουσία.
 - Η φροντίδα για τη βελτίωση της ποιότητας των εκπαιδευτών σε ένα τομέα όπου σημαντικό μέρος τους δεν παράγεται για το σκοπό αυτό από το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως συμβαίνει με τη γενική παιδεία και όπου το μέρος αυτό καλείται να διδάξει ειδική ύλη και να χρησιμοποιήσει μεθόδους που διαφέρουν από εκείνες που προσιδιάζουν στη γενική παιδεία.
- 79) Ιδιαίτερη σημασία έχει εν προκειμένω η ξένη εμπειρία από προγράμματα που θεωρούνται ως επιτυχημένα καθώς επίσης και από προγράμματα που καταρτίζουν ειδικούς για μορφές τουρισμού που δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί επαρκώς στη χώρα μας ενώ κρίνεται ότι οι δυνατότητες υπάρχουν. Πολύ χρήσιμο μπορεί να είναι σχετικά και το υλικό που παράγεται με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας της τουριστικής εκπαίδευσης από διεθνείς οργανισμούς ή από κέντρα και πανεπιστήμια που ειδικεύονται στο θέμα.
- 80) Την ενημέρωση και την πληροφόρηση για τη ξένη εμπειρία μπορεί να ακολουθήσει και η συνεργασία με ξένα εκπαιδευτικά ιδρύματα σε διάφορα επίπεδα. Στο επίπεδο των αρχών των ιδρυμάτων για θέματα οργάνωσης, περιεχομένου των σπουδών, μεθόδων αξιολόγησης, πολιτικής διδακτικού προσωπικού, προϋποθέσεων εισαγωγής σπουδαστών, κλπ., και στο επίπεδο των σπουδαστών με την ανταλλαγή σπουδαστών ή τη φοίτηση ελλήνων σπουδαστών σε προγράμματα τουριστικής εκπαίδευσης για ένα διάστημα σε ξένα ιδρύματα με καλή φήμη. Ανάλογα αποτελέσματα μπορεί να επιτυγχάνονται με τη συνεργασία με τουριστικές επιχειρήσεις του εξωτερικού προκειμένου να τοποθετούνται σ' αυτές για πρακτική εξάσκηση έλληνες σπουδαστές τουριστικών σπουδών.

- 81) **Ιδιαίτερα σε ένα νέο τομέα όπου η ποιότητα υστερεί ορισμένα ιδρύματα ή προγράμματα θα μπορούσαν να επιλεγούν ως πιλοτικού χαρακτήρα και σε αυτά να χορηγούνται οι ανάλογοι πόροι προκειμένου να ακολουθούν μια πολιτική ποιότητας και πρωτοπορίας.** Αυτό θα μπορούσε να συμβάλει και στη δημιουργία κάποιου κλίματος άμιλλας μεταξύ των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που προσφέρουν προγράμματα τουριστικών σπουδών επ' ωφελεία της ποιότητας.
- 82) **Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου λειτουργεί σύστημα ετεροπιστοποίησης η εξασφάλιση της ποιότητας δεν είναι εγγυημένη. Ιδιαίτερα στη χώρα μας ο κίνδυνος είναι ορατός οι εξετάσεις ή οι δοκιμασίες να μη μετρούν αποτελεσματικά τις γνώσεις ή τις ιδιότητες που έχουν σημασία για την παραγωγική διαδικασία αλλά άλλα πράγματα. Ιδιαίτερα για τον τουριστικό τομέα είναι ανάγκη με συστηματικό τρόπο να παρακολουθούνται και οι γνώμες και οι εκτιμήσεις της εργοδοσίας ως προς την χρησιμότητα του κάθε προγράμματος σπουδών. Τα αποτελέσματα από τέτοιου είδους έρευνες πρέπει να παραβάλλονται με τα αποτελέσματα των εξετάσεων έτσι ώστε το περιεχόμενο των τελευταίων να γίνεται όλο και πιο ουσιαστικό σε ότι αφορά τη μέτρηση γνώσεων και προσόντων που πράγματι ενδιαφέρουν την εργοδοσία.**
- 83) **Χρειάζεται πολύ περισσότερη προσπάθεια πριν δημιουργηθούν αποτελεσματικές δομές εκπαίδευσης και πιστοποίησης εκπαιδευτών και είναι ανάγκη να δοθεί περισσότερη προσοχή στα κίνητρα προσέλκυσης ικανών εκπαιδευτών. Πολλές φορές οι αμοιβές προσδιορίζονται σε τέτοια επίπεδα ώστε να αρκούν μόνο για την περιστασιακή απασχόληση για λόγους συμπλήρωσης του εισοδήματος αλλά να μην αποτελούν ικανοποιητικό κίνητρο για την σοβαρότερη ενασχόληση με το αντικείμενο.**